

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA
Pärandtehnoloogia õppekava
Rahvusliku tekstiili eriala

Ulvi Altement

REKONSTRUKTSIOON PAISTU KÕRIKUST SU 4106:750
LOOV-PRAKTILINE LÕPUTÖÖ

Juhendaja: Diana Tuulik MBA
Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia Rahvusliku tekstiili programmijuht

Juhendaja: Silja Nõu
Rahvarõivameister, koolitaja ja konsultant Rahvarõivas MTÜ

Viljandi 2023

RESÜMEE

Lõputöö "Rekonstruktsioon Paistu kõrikust SU 4106:750" teoreetiline osa uurib kõrikute ajaloolist tausta, terminoloogiat ja kandmistraditsioone 18. sajandil. Tuginedes Ants Viirese uurimustele ja vanimale leksikograafide tööle 17.–18. sajandil on kõrik kitsas ümber keha mähitud villane seelik, mille Põhja–Eesti vaste on ümbrik. Soome Rahvusmuuseumis asuva kõriku SU 4106:750 viimaseks omanikuks oli Maria Lassman, kes kandis eset seelikuna, mida mäletati Hallistes ja Karksis veel 20. sajandilgi. Kõriku kasutamine pulmarituaalis ujuna muutub veelgi tähenduslikumaks, kui on tegemist seelikuga, naissugu sümboliseeriva rõivaesemega. Uurimistöö tulemusena valmis rekonstruktsioon kõrikust. Fookuses on kõriku valmistamise tehnoloogiad ja materjalid. Võimalikult täpselt on kirjeldatud traditsioonilisi töövõtteid. Uurimuses ilmnes, et juba 18. sajandil vanamoodne tikand on ääristatud sedavõrd uudses tehnikas heegelpitsiga, mis on hetkel vanim teadaolev heegeldis regioonis.

Võtmesõnad: Kõrik, seelik, vaipseelik, sõba, pruudilirik, uig, rekonstruktsioon, traditsioonilised töövõtted, Mulgi tikand, arhailine tikand, vabakäeline tikand, 18. sajandi rõivad, arhailised rõivad, Mulgimaa, Paistu kihelkond, Tuhalaane küla

ABSTACT

The theoretical part of the graduation paper "Reconstruction of Paistu *Kõrik* SU 4106:750" researches the historical background of *kõrik* (in English 'woollen wrap'), the relevant terminology and its wearing traditions in the 18th century. On the basis of the studies carried out by Ants Viires and the oldest known work of lexicographers in the 17th – 18th century, *kõrik* is a narrow woollen skirt wrapped around one's body, its North-Estonian equivalent being *ümbrik*. The last owner of the *kõrik* (SU 4106:750) presently in the National Museum of Finland, was Maria Lassman (in Estonia) who wore the item as a skirt which was remembered in Halliste and Karksi up until the 20th century. The usage of *kõrik* in wedding rituals as a bridal shawl (Est. 'uig') becomes even more significant when it functions as a skirt – an item of clothing symbolizing female gender. Over the course of preparing the research paper, a reconstruction of *kõrik* was completed. The paper focuses on the technologies to make *kõrik*, the relevant materials and the traditional working techniques that have been described in as detailed a way as possible. During the research it became clear that the embroidery, already old-fashioned in the 18th century, had been hemmed with crochet lace of such new technique that it is currently the oldest known example of crochet in the region.

Keywords: *kõrik*, skirt, wrap skirt, *sõba* (woolen wrap or shawl), bridal kerchief, *uig* (bridal shawl), reconstruction, traditional working techniques, Mulgi embroidery (Estonian), archaic embroidery, free-hand embroidery, 18th century clothes, archaic clothes, Mulgi region (Estonia), Paistu parish (Estonia), Tuhalaane village (Estonia)

SISUKORD

Sissejuhatus	5
1. Kõrik ja selle kandmistraditsioon 18. sajandil	8
2. Rekonstrueerimine	19
2.1. Paistu kõriku SU 4106:750 kirjeldus	19
2.2. Kanga kudumine	27
2.3. Tikkimislõngad	28
2.4. Mustrijoonis	31
2.5. Tikkimine	32
2.6. Pitsi heegeldamine	35
2.7. Õmblused ja viimistlemine	36
2.8. Praktilise töö loomeprotsessi analüüs, tööaja ja hinnakalkulatsioon	36
Kokkuvõte	39
Kasutatud allikad	43
Lisad	45
1. Lisa 1 SU 4106:750 esemelegend soome keeles	45
3. Lisa 2 Mustrijoonis	46
4. Lisa 3 Tööaja- ja hinnakalkulatsioon	47
5. Lisa 4 Fotod valminud esemest	48

SISSEJUHATUS

Huvi tikandi vastu tõi mind õppima Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia rahvusliku tekstiili erialale. Seminaritöös „Mulgi vabakäeline värviline tikand“ keskendusin väikesearvulisele esemelisele materjalile 17.–18. sajandist. Töö eesmärk oli koguda ühtsesse kogumikku kõik teadaolevad muuseumides säilinud originaalesemed. See väike osa Mulgimaa ainelisest kultuuripärandist on osa pärandkultuurist, mida kogukond soovib säilitada ja taaselustada.

Minu loov–praktilise lõputöö eesmärk on teha rekonstruktsioon Soome Rahvusmuuseumis (edaspidi SRM) asuvast kõrikust SU 4106:750. Eset ei ole eksponeeritud näitustel ja seda ei ole varem rekonstrueeritud. Esemega tutvumine eeldab reisimist, kokkuleppeid ja planeerimist. Rekonstruktsiooni eesmärgiks on saavutada võimalikult sarnane tulemus esemega, kui see oli uus. Keskendun tegemiskesksel uurimismeetodile „practice–led research“. Asetan fookusesse eseme valmistamise tehnoloogiad ja materjalid. Väliste tunnuste põhjal ja mõõtmise teel kaardistan eseme mõõdud, materjali, tehnikad, kaunistused, kompositsiooni ning üldise seisukorra. Visuaalselt hindan materjali koostist. Kanga tiheduse määramisel fikseerin hetkeseisu. Rekonstrueerin mustrid kohtades, kus see on kulunud ja kadunud. Värvitoonide võrdlus on visuaalne, toetun võrdlusmaterjalile. Kirjeldan teostuse võimalikult täpselt, toetun SRM–s tehtud kirjeldustele ning fotodele.

Lõputöö teoreetiline osa on ajaloolist tausta avav ja uuriv. Keskendun terminile „kõrik“. Eesmärk on leida vastus uurimisküsimusele: „Kuidas 18. sajandil kõrikut kanti?“. Lähtun põhimõttest, mis seab kesksel kohal uurimisobjekti, uurimismeetodiks on allikakriitika. Osa koosneb ühest peatükist „Kõrik ja selle kandmistraditsioon 18. sajandil“. Võrdlen muuseumidesse kogutud kõrikuid teiste ühevärviliste villaste sõbadega, seelikutega ning samal ajaperioodil levinud valgete kostüümidega Põhja–Lätis. Võrdlen 18. sajandist säilinud kirjalikke allikaid hilisematega. Annan põgusa ülevaate, millistes oludes rõivaid valmistati, millistest esemetest pidulik Mulgimaa naiste ja neidude rõivakomplekt koosnes.

Eesti murrete sõnaraamat (www.eki.ee) annab sõnale "kõrik" mitu erinevat tähendust. Lõuna-Eestis laiemalt on toodud sõna tähenduseks "muistne rõivastuse, kokkuõmblemata vaipseelik". Viidates Urvaste ja Hargla piirkonnale on tähenduseks „sõba ja suurräti“, Paistule ja Lutsile viidates „Pruudiliniik“ ning eriilmelise pulmatekstiili mõistes „villane (katte)vaip (pultmas)“ ainult Setomaal.

Varasemalt on Aino Voolmaa („Õlakatted – sõbad, õlalinikud, suurrätid eesti naiste rõivastuses“ 1990) ja Reet Piiri („Naiste ülevisked rahvarõivaste juurde“ 2019) uurinud õlakatteid, sealhulgas väikese osana Mulgimaa üleviskeid. Raamatus „Naiste ülevisked rahvarõivaste juurde“ 2019 on avaldatud pilt esemest B-2579, mida on nimetatud sõbaks. Aastal 2015 külastasin Riiklikku Vene muuseumi (edaspidi RVM). Mind vastu võtnud teadur Maria Plotnikova kinnitas, et sarnase mustrikäsitlesega sõbasid muuseumis ei leidu. Muuseumikogus on seelik „юбка“ B-2579, mis koguti Paistu kihelkonnast. Samuti kinnitas Vene Etnograafiamuuseumi teadur Marina Zasetškaja, et neil taolise mustrikäsitlesega esemeid, seal hulgas sõbasid, ei ole. Melanie Kaarma ja Aino Voolmaa on raamatus "Eesti rahvarõivad" 1981 avaldanud joonistuse (lk. 123) ja mustrilehe sõbast, mille aluseks on RVM-s asuv seelik. Aino Voolmaa on uurinud Eesti rahvarõivaseelikuid. Etnograafiamuuseumi aastaraamatus 25 (lk. 112) artiklis „Eesti rahvarõivaseelikud“ on ta maininud heledate vaipseelikute olemasolu Karksis. Voolmaa tugineb Ants Viirese 18. sajandi algupoole leksikograafia uuringutele, väites et „kõrik“ on seelikunimetus. Samuti mainib ka kõrikut õlakatte nimetuses, tuginedes Ilmari Manninenile. Erinevaid õla- ja puusakatteid on käsitletud Ilmari Manninen raamatus „Eesti rahvariiete ajalugu“ 1927, 2017. Aastal 2015 ilmus raamat „Mulgi rahvarõivad“ Tiina Jürgenilt koostöös Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemiaga, kus alapeatükis „Õlakatted“ tutvustatakse kõrikut SU 4106:750 (lk. 327). Pärnu muuseumis olevast linasest pruudiliniikust PäMu 11978 E 79 (originaal valmistatud umbes 1734) on teinud rekonstruktsiooni Ülle Valli diplomitöö raames Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemias 2010 aastal Ave Matsini juhendamisel (VM 11372 E 2602). Kuigi Pärnu muuseumis olev ese rekonstrueeriti täisvillase pruudiliniikuna, kirjutab Ülle Valli oma diplomitöö kokkuvõttes: “Kõige sarnasemateks esemeteks olid Soome Rahvusmuuseumis asuvad kõrikud ... arvan, et seda pruudiliniikut on kunagi kantud seelikuna“ (Valli 2010:25). Aastal 2000 on Liina Ponder valmistanud Halliste naise arhailise rahvarõivakomplekti (ERM A 909:82) Viljandi Kultuurikolledži talukujunduse ja rahvusliku käsitöö eriala diplomitööks Melanie Kaarma juhendamisel. Komplektis oleva seeliku tegemisel olid näidisteks SRM-s asuvad esemed tinuline sõukene SU 4106:761 (muster) ja kõrik SU 4106:750 (lõige) (ERM A 909:82). Vanemat sõnavara käsikirjalistest

sõnaraamatutest 17.–18. sajandist on uurinud Ants Viires, Paul Ariste on uurinud Eesti keelt rootsiaegsetes kohtuprotokollides. Sarnasustele ja erinevustele liivlaste valgete rõivavormidega toetun etnograaf Mirdza Slava PhD Ethnography ja Ieva Pīgozne PhD Art uuringutele. Käesoleva lõputöö teemaga seotud terminoloogias toetun Käsitööteaduse terminite komisjoni poolt väljatöötatud terminitele.

Soome Rahvusmuuseumi külastasin aastal 2019, tutvusin nende kollektsioonis olevate kõrikutega. Aastal 2022 võrdlesin valminud mustrijoonist originaalsemaga. Kontrollisin üle lõngatoonid, pisted ja eseme mõõdud. Aastal 2022 kohtusin Ieva Pigoznega Läti Riiklikus ajaloomuuseumis (edaspidi LRAM), uurisime liivlaste valgeid seelikuid.

Täna abi ja koostöö eest kõiki muuseumide töötajaid, kes võimaldasid tutvuda esemetega ja tulmeraamatutega. Täna südamest kõiki, kes löid kaasa välismaal asuvate muuseumide külastamisel. Olen väga tänulik teile, kes andsite mulle keelelist tuge välissuhtlusel kui ka võõrkeelse kirjanduse lugemisel ja ka tõlkimisel. Täna fotograafe ilusate fotode eest. Täna kõiki õpetajaid jagatud teadmiste eest. Kõige suurem tänu teile, lõputöö juhendajad Diana Tuulik ja Silja Nõu, pühendumuse ning jagatud kogemuste eest. Minu lõputöö ei oleks valminud ilma teie kaasabit.

1. Kõrik ja selle kandmistraditsioon 18. sajandil

Peatükis keskendun terminile „kõrik“, mille kohta on kogutud mitmeid erinevaid ja vastukäivaid andmeid 19. sajandi lõpust, mil sõna, samuti ka ese, enam ei olnud kasutusel. Peatükk on ajaloolist tausta avav ja uuriv, lähtun põhimõttest, mis seab kesksele kohale uurimisobjekti, uurimismeetodiks on allikakriitika. Eesmärk on leida vastus uurimisküsimusele: „Kuidas 18. sajandil kõrikut kanti?“ Võrdlen muuseumidesse kogutud kõrikuid teiste ühevärviliste villaste sõbade ja seelikutega ning samal ajaperioodil levinud valgete kostüümidega Põhja–Lätis. Võrdlen 18. sajandist säilinud kirjalikke allikaid hilisematega. Annan põgusa ülevaate, millistes oludes rõivaid valmistati, millistest esemetest pidulik Mulgimaa naiste ja neiude rõivakomplekt koosnes 18. sajandil.

Axel Olavi Heikelil õnnestus koguda 1901–1902 a. Lõuna–Eestist kaks üleviset, üks Paistust (SU 4106:750), teine Hallistest (SU 4106:761). Esemed asuvad SRM–s, olid juba kogumisajal üle 100 aasta vanad. Heikeli taotlusel käsitletakse neid esemeid sõbadena, vaatamata vastuolule esemelegendis kirjapandule, et neid kanti seelikuna. Heikel on lisanud põhjenduse eseme tinuline sõukene SU 4106:761 esemekirjeldusse: „*Nimitys "sõukene" on diminutiv "sõbasta", joka vastaa lättiläistä "villaine'ta". Tästä päättäen lienee "kõrik" ja "sõba" ainoastaan paikkakunnallisia nimeroituksia virolaiselle vaipalle.*“ /nimetus "sõukene" on deminuere sõnast "sõba", mis vastab läti keelsele "villaine". Selle järgi otsustades on "kõrik" ja "sõba" ilmselt ainult Eesti ülevisete piirkondlikud nimeeristused/. Kõriku SU 4106:750 nimetuse kirjeldamisel on kasutatud erinevaid soomekeelseid sõnu: *hartiahuivi, saali, villavaippa*, mille eestikeelsed vasted oleksid õlakate, sall, sõba. Esemel viimane omanik, Maria Lassman, on nimetanud eset „kõrikuks“, ta kandis seda seelikuna. Hallistest 1924. aastal kogutud andmete järgi mäletati seal musta sõpu kõrval valget, mis olnud „ilustet väljaõmmeldud lilledega“ (ERM EA V1:27) (Jürgen 2015:34). Samuti on Aino Voolmaa viidanud Karksist kogutud teadetele, et varasemal ajal olid laialdasemalt kasutusel heledad villased vaipseelikud (Voolmaa 1971:112). Tuhalaane küla, kust koguti kõrik SU 4106:750, asub Viljandi maakonnas Mulgi vallas. Teekond Tuhalaane mõisast Karksi Ordulinnuseni on 12 km.

Sõbataolist nelinurkset riidetükki kasutati ülerõivana juba antiikmaailmas ja kanti Lääne–Euroopas 14. sajandi lõpuni (Laul 1985:414, Manninen 1927:241). Traditsiooniliselt on eestlased sõba kaunistanud servadesse sissekootud värviliste veeristega või külge õmmeldud pookadega. Servadesse on tikitud losusid, nurkadesse silmusnelinurki. Nurki kaunistati uhkete lõngatuttidega (Manninen 1927:219). Hupel lisab, et harilikult on sõba jämedate ilustistega (Hupel II 1777:153). Sõba kuulus naise piduliku rõivastuse juurde, mida kanti traditsiooniliselt mõlema õla peal korraga, kehvema ilmaga tõmmati see üle pea, vajadusel kinnitati sõlega. Kui puudus vajadus sõba ümber õlgade võtta, hoiti seda lappes käevangus kuni 19. sajandini. Rahvas kirjeldas 19. sajandi lõpus sõna “*sõba*” üsna üksmeelselt: omakootud, villane, must, ühelaidne, piklik poolrätt, otsad kirjatud. Varasemad sõbad võisid olla ka valged, millele viitavad nii Kruse, Petri, Hupel (Manninen 1927:216–220). Muuseumimaterjal kinnitab eespool kirjeldatud. Tabelis 1 olen välja toonud sõbad, nende arvatava valmistamise aja, kogumise koha ja mõõdud. Esemed asuvad Eesti Rahva muuseumi (edaspidi ERM) kogus.

Tabel 1 Vanatüübilised villased ühelaidised sõbad

allikas	Number	Dateering	laius cm	pikkus cm	Lisaklassifitseering
sõba	ERM A 102:30	ligikaudu 1720-1820	66	212	Helme
sõba	ERM 7786	1792	83	237	Tarvastu
sõba	ERM A 446:879	enne.1904	86	224	Rannu
sõba	ERM 7786	,	80	233	Helme
sõba	ERM 3654	1821	81	220	Helme
sõba	ERM A 338:3	enne .1926	73	200	Pikasilla
sõba	ERM 3655	1841	73	209	Helme
sõba ots	ERM A 151:18	1851	70		Põlva
sõba	ERM 582	arvatav aeg 1860	85	197	Rannu

Tabel 1 Vanatüübilised sõbad ERM-i kogus, tabeli koostas: U. Altement

Kõrikut SU 4106:750 on keeruline kanda nii, nagu kanti traditsiooniliselt sõbasid, sest kerkib üles küsimus: „Kas kaunistuseta serv on ülemine või alumine?“. Õlakatetele omase sümmeetrilise kompositsiooni tõttu sellist küsimust ei teki.

Sõna “kõrik” kohta saadud teave on väga vastuoluline. Rahvasuust on kogutud palju erinevaid ja vastukäivaid andmeid 19. sajandi lõpust, mil sõna enam ei olnud kasutusel, kirjeldades kõrikut nii õla– kui puusakattena (Manninen 1927: 218–225, 231, 247–258). Kõriku puhul saab toetuda muuseumimaterjalile, mille valmistamine on dateeritud perioodi 1808–1924.

Muuseumikogudes olevad kõrikud on kogutud peamiselt Setomaalt ja neis võib olla piirkondlik iseärasus, mis eristab neid Mulgimaalt kogutud 18. sajandi kõrikutest. Seto kõrikutel on palju sarnasusi sõbadega, kuid peamine erinevus on mõõtudes. Kõrikud on laiemad ja pikemad kui sõbad. Tabelis 2 olen välja toonud ühelaised villased kõrikud, nende arvatava valmistamisaja, kogumiskoha ja mõõdud.

Tabel 2 Villased ühelaised kõrikud

Nimetus	Number	Dateering	laius cm	pikkus cm	Lisaklassifitseering
kõrik	ERM A 446:885	1800-1850	82	220	Setumaa
kõrik	ERM A 446:886	1800-1850	82	200	Setumaa
kõrik	ERM A 446:888	1800-1850	92	225	Setumaa
kõriku katked	ERM A 295:31/ab	1800-1850	88	216	
kõrik	SU 4106:890	1802	83	233	Vastseliina
kõrik	ERM A 446:887	1808	79	243	Setumaa
kõrik	ERM 10878	arvatav aeg .1813	90	262	Setumaa
kõrik	ERM A 292:178	enne.1933	78	230	Hargla
kõrik	ERM A 295:13	enne.1933	90	215	Setumaa
kõrik	ERM A 446:889	enne.1933	90	255	Setumaa
kõrik	ERM A 295:31	1854	90	215	Setumaa

Tabel 2 villased ühelaised kõrikud, tabeli koostas: U. Altement

Muuseumikogudes olevad kõrikud sarnanevad kujunduselt ja kompositsioonilt sõbadega, kuid mõõtudel pigem Halliste kihelkonnast kogutud vaipseelikutega, mis on sõbadest laiemad ja pikemad. Tabelis 3 olen välja toonud loeteleu villastest ühelaidsetest vaipseelikutest.

Tabel 3 Vaipseelikud

Nimetus	Number	Dateering	laius cm	pikkus cm	Lisaklassifitseering
vaipseelik	ERM 1797	1711	97	227	Halliste
vaipseelik	ERM 1790	enne .1911	88	246	Halliste

Tabel 3 Vaipseelikud, tabeli koostas: U. Altement

Mulgimaalt kogutud värvilise villase vabakäelise tikandiga heledate ülevisete laiused vastavad pigem kõrikute ja vaipseelikute laiusele. Pikkuselt on aga oluliselt lühemad. Algsed pikkused ei ole teada, sest nende esemete legendides on märkused, et tegemist on poolikute esemetega. Eeldusel, et need on olnud poole pikemad, siis sarnanevad nad pikkusmõõdult

kõrikutega. Tabelis 4 on välja toodud Mulgimaalt kogutud heledapõhjaliste, värvilise villase vabakäelise tikandiga, poolitatud ülevisete loetelu.

Tabel 4 Heledad, vabakäelise tikandiga kaunistatud, poolitatud ülevisked

Nimetus	Number	Dateering	laius cm	pikkus cm	Lisaklassifitseering
Seelik	B-2579	17.sajand	74,5	100	Paistu
Pruudiliniik	PäMu 11978 E 79	1734	88	100	Halliste
Tinuline sõukene	SU 4106:761	1801	84		Halliste
Kõrik	SU 4106:750	1802	81	162	Paistu

Tabel 4 Heledad, vabakäelise tikandiga, poolitatud ülevisked, tabeli koostas: U. Altement

Läti Riikliku Ajaloomuuseumi kollektsioonis on neli valget seelikut, mis on dateeritud 18. sajandisse. Neist üks on valmistatud valgest täisvillaset kangast (Šķilbēni CVVM 10825), ülejäänud kolm on valgest linasest kangast (Liepna CVVM 10826, Šķilbēni CVVM 27409, Balvi CVVM 27603) esindades suviseid seelikud. Uurides neid LRAM–s, saan kinnitada, et täisvil-lase valge seeliku kangas oli kootud sarnaselt Mulgimaalt kogutud villaste ülevisete kangaga. Tabelis 5 on välja toodud kanga võrdlused.

Tabel 5 Villaste kangaste võrdlused

Nimetus	Number	Materjal	Kude	Tihedus
Kõrik	SU 4106:750	hele lambavillast ühekordne 0,4 mm Z- keeruga lõng	2/2 tasapindtoimne kude, servatugevdused on tehtud kahe topeltlõngaga, vanutamata	10x10 lõnga 1 cm ²
Tinuline sõukene	SU 4106:761			12x12 lõnga 1 cm ²
Seelik	B-2579			8x8 lõnga 1 cm ²
Seelik	CVVM 10825			9x9 lõnga 1 cm ²

Tabel 5 Villaste kangaste võrdlustabel, tabeli koostas: U. Altement

Lätis nähtud seelikud erinesid lõikelt, sest olid umbselt kokku õmmeldud, värveldatud ja värvilis volditud /kibrutatud/. LRAM–s nähtud seelikud erinesid meie ühevärvilistest

pallapool–tüüpi seelikutest ennekõike kaunistuselementide poolest, milles väljendus selgelt eristuv piirkondlik värvi– ja mustrieelistus, mida kinnitavad allolevad fotod 1-2 esemest.

Foto 1 Detailifoto esemest CVVM 10825 Foto: Laht

Foto 2 Detailifoto esemest CVVM 10825 Foto: Laht

18. sajandi algusest hakkasid ka Põhja–Viljandimaal ja –Tartumaal moerõivastuse eeskujul kodunema värvli külge tihedatesse voltidesse seatud kaharad seelikud algul ühevärvilistena (Kaarma; Voolmaa, 2015:81–82).

Johann Christoph Brotze joonistustel 18. sajandi viimastel kümnenditel “Valged ja tumesinised kaunistatud äärisega seelikud Vilakast” (vt. foto 3) võib leida suurel hulgal tõendeid ühevärviliste seelikute kohta. Brotze kirjutas, et need seelikud on sinised või valged, tikitud värviliste helmestega. Neidude seelikud on samuti sinised ja valged, allääres värviline villane tikand (Pigozne 2020). Brotze joonistustel näivad lõngaga tikitud neidude seelikud väga sarnased naiste helmestikandiga seelikutega. Siinkohal võib isegi arvata, et tikandid on valmistatud sama mustrijoonise järgi. Kahjuks ei ole pildil näha, kas seelikutel on ka hõlmakaunistus. Pildil on näha, et sõba kantakse sümmeetriliselt mõlemal õlal korraga ja kinnitakse sõlega. Punase mütsiga kujutatud naine on keeranud üleviske ülaserva topelt, sättides selle kui krae sõbale. Selline kandmisviis viitab, et ese võib olla meil tuntud suurräti suurune. Pildi keskel olev neiu kannab sarnast üleviset teistmoodi. Eseme mustrikompositsioon toetab mõlemat kandmisviisi (vt. foto 3).

Foto 3 Johann Christoph Brotze joonistus 18. sajandi viimastel kümnenditel "valged ja tumesinised kaunistatud äärisega seelikud Vilakast" Läti Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu

Foto 4 Joonistus Riia külalise Hieronymus Rersheiti albumis "Kurzeme neiu" Läti Riiklik Ajalooarhiiv

Läti vanim värviline rõivajoonis on 16.–17. sajandil kujutatud "Kurzeme neiu". Joonistus on tehtud Riia külalise Hieronymus Rersheiti albumisse ja seda hoitakse Läti Riiklikus Ajalooarhiivis (vt. foto 4). Neiu kostüüm esindab rõivaajaloo arengu etappi, mis jääb kõige rohkem uuritud rauaaja–varakeskaegse rõivaste ning meile tuntud traditsioonilise Läti rõivaste vahele, mida tunneme alates 18.–19. sajandist. Seda kostüümi tuleks vaadelda kui üleminekuriietust, milles on koos vanade elementidega uusi. Samas tuleb seda tajuda kui omaaegset riietust,

milles võis olla omapära, mida ei leia mitu sajandit enne ega pärast seda perioodi. Pildil on üks esimesi tõendeid valgest villasest sõbast Läti riietuses, sest kuni 17. sajandini oli Läti sõbades valdav tumesinine värv. Sõba kaunistus on palju kõneainet tekitanud. Õlakatte servades on 12.–13. sajandist tuntud plekkrosettidele sarnane kaunistusriba. Rosetid on aga kujutatud ebaproportsionaalselt suurena. Rosettide servades on kollased triibud, mis võivad olla tikitud kollaste klaashelmestega või ka lõngaga. Sarnased kaunistused on tuntud juba rauaaegses rõivastuses. Samuti tekitavad segadust narmad sõba kõikides servades. Kui see on tõesti mõnda aega moes olnud, on narmad eraldi servade külge kinnitatud (Pīgozne 2019). Kurzeme neiu seelik võib olla värveldamata ja ka juba värveldatud, kuna need olid sellel ajal juba levinud. Värveldamata seelik nõuaks vöö kasutamist, mida pildil kahjuks ei ole näha. Värveldamata seelikute voldid olid sügavamad ja hõredamad, värveldatud seelikutel aga väiksemad. Pildil ei ole seda võimalik eristada. 16.–17. sajandi põlli iseloomustab nende kitsus. Kui kanti värveldamata seelikut, oli ka põll värveldamata, mis kinnitati vööle (Pīgozne 2019).

Läti Riikliku Ajaloomuuseumi etnograafiaosakonna juhataja Ilze Ziņģīte on oletanud, et joonistatud ja muuseumi kogusse talletatud tumesinised ja valged seelikud kuuluvad soome–ugri rõivaste valmistamise traditsiooni ning esindavad tõenäoliselt soome–ugri hõimu kuulunud liivlaste rõivaid, mitte baltlaste omi. Kahjuks ei ole taolisi ühevärvilisi seelikuid säilinud mujalt Lätist (Pīgozne 2020).

Eesti rahvariiete käsitluses on juurdunud seisukoht, et seelikule eelnes ümber puusade mähitav kokkuõmblemata vaipseelik, mis kuulus laiemalt Ida–Euroopa rahvarõivarühma. Lääne-meresoomlastel kuulus juba II aastatuhande algus–sajandeil naise rõivastusse särk, umbkuub, ümbrik (kokkuõmblemata seelik) ja sõba, mis olid paljuski samasugused nagu teistel Baltimaade rahvastel, erinevusi oli peamiselt ehetes ja rõivaste kaunistamisviisides (Laul 1985:413). Vaipseelikute kasutamisest meil 17.–18. sajandil kõnelevad baltisaksa autorite tähelepanekud. Eriti visalt püsisid vanapärased vaipseelikud Halliste, Karksi ja Tarvastu kihelkondades, kus vanad naised ei loobunud neist veel 19. sajandi lõpulgi (Voolmaa 1971:111). Eesti naiste vaipseeliku omapäraks tuleb lugeda, et see oli tihedalt ümber puusade mähitav, lihtsas koes villane või linane riidelaid (Voolmaa 1971:143). Voolmaa kirjeldab ka vaipseeliku (sõpu) ümber puusade mähkimist ning voltimist, tuginedes muuseumimaterjalile. Vaipseelik ERM 1970 on valmistatud põikikangast, kanga laius (88 cm) annab seeliku pikkuse ning kanga pikkus (246 cm) võimaldab seljaosasse sättida volte, kui seda ümber puusade

mähiti. Vaipseelik ERM 1970 on valmistatud tumedast villasest vanutatud kangast. Kõrik SU 4106:75 on valmistatud heledast villasest vanutamata kangast.

Seeliku arenguloos toob Ants Viires välja nimetuse “ümbrick”, mis järgnes vaipseelikule. Esmakordselt on sõna registreerinud Göseken 1660 (*Baur Weibs rock/* taluperemehe naise seelik). Sama nimetust kordab Vestringil 1730 (*Ein enger Weiber Unter Rock/* villane tihedalt ümber keha mähitud naiste seelik), Hellel 1732 (*ein enger Bauer Weiber Rock/* kitsas taluperemehe naise seelik) ja Hupel 1780 (*der Weiber wollener enger Unterrock/* naiste villane tihedalt ümber keha mähitud seelik). Ümbriku lõunaeestilise vaste “kõrik” on esmakordselt fikseerinud Svenske 18. sajandi algul (*Bauer Weiber Rock von Tuch/* taluperemehe naise seelik villasest kangast), Clare 1734 (*Bauerweiber Unterrock, Bauer Weiber Rock von Watmal, bauer Weiber rock von Wolle/* taluperemehe naise ümber keha mähitud seelik, taluperemehe naise seelik vatmanist, taluperemehe naise villane seelik) ja Hupel 1780 (*wollener Weiberunterrock, ein wollener Weiberunterrock von Tuch/* villane ümber keha mähitud naiste seelik) (Viires 2001:19–25). Rosenpläneri “Beiträge” 3. vihikus (1814, lk. 121) on kirjeldus: “Naiste seelikutel on vastavalt nende erinevustele väga erinevad eestikeelsed nimetused, kuid mitte kõigis kohtades ühesugused...kitsas villane kudrustega ääristatud seelik, mille tarvitamine aegamööda vananeb, kannab nimetust ümbrik (Põhja–Eesti), kõrrick (Lõuna–Eesti) (Viires 2001:20). Wiedemann oma sõnaraamatus kirjeldab kõrikut järgmiselt: „Seelik, ümbervõetav, must villane, valge ja sinisega läbiõmmeldud linane all” (Manninen 1927:222). Kahjuks ei ole mainitud kõriku kandmist õlakattena. Kirjeldustes on rõhutatud “*Bauer Weiber Rock*”, mis tähendab, et seelikut kandsid taluperenaised. Kõrik valmistati villasest kvaliteetsest materjalist “*von Tuch, Watmal*”. Kõriku tihedalt ümber keha mähkimist on mitmel korral rõhutatud „*enger Unterrock*“, mida kinnitab ka Hupel „villane kandiga seelik ilma voltideta” Hupel, Sõnaraamat, s. v. Kõrrick (Manninen 1927:258, Viires 2001:21). Vanemas leksikograafias on kõrikut võrreldud teiste samal ajal levinud seelikutega (untruk, pallapoolik, kõrsik, sauk, saukenne), millega võrreldes ongi kõrik olnud kitsamini ümber keha (vt. Viires 2001:20–23).

Paul Ariste on uurinud Eesti keelt rootsiaegsetes kohtuprotokollides. Järgnev näide on Eesti keele kasutamisest kohtutegevuses 17.–18. sajandi algupoole: „Virumaa talumees Matzo Miche on kohtus varguste pärast. Meyhofis on ta varastanud „ein Kerrick, ein Sebba“ (Tartu maakohtu prot. 20.04.1696; IZT 166, lk. 182). Kohtuprotsessis on tähelepanndav, et kõrik ja sõba esitatakse eraldi eri asjadena. Seega siis ei ole tollal need mõisted tähistanud sama asja (Ariste 1938:354).

Kõrik võis olla 17. sajandil sarnaselt ümbrikuga musta värvi, selle kohta andmed puuduvad. Teised toonid näivad olevat rohkem juhuslikud (Manninen 1927:260). Sellegipoolest on meil üksjagu teateid valgete villaste seelikute kandmise kohta. Kohati on veel hilisemalgi ajal peetud valget pidulikumaks kui teisi värvitoone (Manninen 1927:259). Hupel on maininud, kuigi ta ei täpsusta maakohta, et „kohati pulmariided tehti valgest villast" (Manninen 1927:173). Manninen mainib, et Ida-Euroopas on olnud valge värv piduvärv ja kantud ennekõike usundliku ilmega puhkudel, tuues näiteid: „Volga–Soomlased saabusid ohvripidudele valgetes riietes. Vadjalased olevat 18. sajandi lõpul pidanud vee–ema pidu, kus kõik kogunenud kesköö aegu randa valgetes rõivastes. Haige, kes tahtis paraneda, pesi ennast ja riietus valgete puhaste riietega (Gadebusch, Versuche in d. livl. Geschichtskunde u. Rechtsgelehrsamkeit 1,5., lk. 18, 21–22) (Manninen 1927:259). Usk maagilise mõjutamise võimalusse on arusaadavalt omane primitiivsele mõtlemisviisile, kuna tsivilisatsiooni arenguga väheneb usk maagiasse (Kurfeldt–Hanko 1938:365). Ebausule ja ebajumalate teenimisele Mulgimaal on viidanud palju autoreid: Hupel, Eisen, Hurt, Kitzberg, Loorits, Maasing, Paulson, Saareste, Viires jne. „Rahva eausk on suuremalt jaolt juba nalja ja pilkamise asjaks saanud“, kirjutab Jaan Jung nr. 6 köites „Kodumaalt“ (lk.5) aastal 1879.

Tuginedes Igor Tõnuristi loengutele Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liidus aastatel 2015–2016, keerles rahva keerukas kombestik ümber "eluringi", mille keskmes oli neli sündmust: sünd, täisealiseks saamine, abiellumine ja surm. Neist esimene ja viimane juhtusid igal juhul, kuid iga sündinud laps ei saanud täisealiseks ja iga täisealine ei abiellunud. Abielu ettevalmistamisel ja sissejuhatamisel usuti, et siirdumisel ühest elujärgust teise on inimene eriti avatud, mistõttu sooviti eemale hoida kuri ja tagada edu ning õnnestumine. Pulmarituaalides tarvitati (rõiva)esemeid nende sümboolsest tähendusest ja mõjujõust lähtuvalt. Tooksin siinkohal ka välja ühe Karksist kogutud teate kõriku kohta: „*Kõrik olnud valge kanga sarnane. Seotud keskpaikapidi ümber pea. Kaks õtsa ripnenud mööda külgi alla kuni maani. Keskel olnud kõriku veeresse nõör sisse aetud ja veer kokku tõmmatud ning „kiprade" peale siidpael pandud. Paela alla pandud pappi või mõnda muud kõva asja, nii et ots välja näinud nagu Helme peärättil. Pealagi olnud kirju lõngaga või kelmetega ära kirjatud. Pealt paistnud välja nagu mütsike... Kõrik pandud pähe, kui laulatuselt koju tulnud*" (A. Oja) (Manninen 1927:221). Kõriku kasutamine eelpool mainitud pulmarituaalis muutub veelgi tähenduslikumaks, kui kõriku näol on tegemist seelikuga, naissugu tähistava või sümboliseeriva rõivaesemega.

Rõivad, mida pruut pulmas kandis, jäid edaspidi kasutusele piduliku rõivakomplektina ja viitasid seisusemuutusele neiu – abielunaine. Rõivaid valmistati peamiselt kodus, väikses kogukonnas, kus oli vastastikune järelevalve väga tugev.

Silvia Laulu järgi oli rõivastus moemõjudele üsna vastuvõtlik kultuurinähtus juba muinasajal. Naabritelt saadud eeskujusid sobitatakse tihtilugu kokku eelnevailt põlvedelt päritud oskuste ja traditsioonidega, nii et need eeskujud võivad uues teostuslaadis või seoses muutuda laenuvõtjaile iseloomulikuks (Laul 1985:412). Ei saa välistada, et erinevad kirjad, mida kasutati, „olid mõisaherra poolt määratud, nii et ta eraldaks omad orjad teiste omadest“ (Manninen 1927:191). Ka Jung kinnitab eelpool öeldut (Jung (Linda 1900, nr. 26)) ja Hupel lisab, et see peaaegu võiks olla ennemuistsete rahvaste vanemate korraldus, et nemad paremini tunneksid oma piirkonna inimesi (Hupel II 1777:178, Manninen 1927:191).

Rahvarõivaajaloo uuringutes esindavad tavaliselt naise vanemat rõivastust Halliste kihelkonna rõivad, sest need püsisid kõige kauem (Jürgen 2015:29, 137, 227). Särgi, ümbriku (kokkuõmblemata seeliku), sõba, samuti linikutaoliste peakatete kandmistraditsioon ulatub II aastatuhande algus-sajandidesse (Laul 1985:413).

Eesti rahvariiete käsitluses on juurdunud seisukoht, et seelikule eelnes ümber puusade mähitav kokkuõmblemata vaipseelik, mis kuulus laiemalt Ida–Euroopa rahvarõivarühma, mille kandmistraditsioon ulatub II aastatuhande algus-sajandidesse. Eesti omapäraks peetakse selle tihedalt ümber puusade mähkimist. Muudatused seeliku tegumoes ja kandmisviisis tingisid rõivaesemetele erinevaid nimetusi. Tuginedes Viiresele ja vanimatele säilinud kirjalikele allikatele (Svenske, Clare, Hupel, Rosenplänter, Wiedemann, Hupel, Ariste) on kõrik kitsas ümber keha mähitud villane seelik, mille Põhja–Eesti vaste on ümbrik. Esemegi viimane omanik, Maria Lassman on nimetanud rõivast „kõrikuks“ ja kandis seda seelikuna. Taolist „*ilustet väljaõmmeldud lilledega*“ valget seelikut mäletati Hallistes ja Karksis veel 20. sajandil. Mannineni järgi on valgeid rõivaid peetud pidulikumaks kui teisi. Ida–Euroopas on olnud valge värv piduvärv ja kantud ennekõike usundliku ilmega puhkudel. Pulmarituaalides tarvitati (rõiva)esemeid nende sümboolsest tähendusest ja mõjujõust lähtuvalt. Kõriku kasutamine pulmarituaalides ujuja muutub veelgi tähenduslikumaks, kui kõriku näol on tegemist seelikuga, naissugu tähistava või sümboliseeriva rõivaesemega.

2. Rekonstrueerimine

Kõriku SU 4106:750 rekonstruktsiooni eesmärgiks on saavutada võimalikult sarnane tulemus esemega, kui see oli uus. Keskendun tegemiskesksele uurimismeetodile „practice-led research“. Asetan fookusesse eseme valmistamise tehnoloogiad ja materjalid, väliste tunnuste põhjal ja mõõtmise teel kaardistan eseme mõõdud, materjali, tehnikad, kaunistused, üldise kompositsiooni ja seisukorra. Visuaalselt hindan materjali koostist, kanga tiheduse määramisel fikseerin hetkeseisu. Rekonstrueerin mustri kohtades, kust on see kulunud ja kadunud. Värvitoonide võrdlus on visuaalne, toetusin võrdlusmaterjalile. Kirjeldan eseme valmistamise tehnoloogiaid ja materjale võimalikult täpselt, et selle järgi saaks edaspidi sarnast eset valmistada. Käsitlen tööprotsesse peatükkide kaupa.

Soome Rahvusmuuseumi külastasin aastal 2019 koos Eda Kivisillaga. Tutvusime nende kollektsioonis olevate kõrikutega. Eda tegi võimalikult palju fotosid selleks, et saaksin neid hiljem arvutis suurendada ja uurida. Aastal 2022 võrdlesin valminud mustrijoonist originaal esemega. Kontrollisin üle eseme mõõdud, lõngatoonid, pisted ja pitsi tehnoloogia.

2.1. Paistu kõriku SU 4106:750 kirjeldus

Kõrik SU 4106:750 asub Soome Rahvusmuuseumis, Soome-ugri kogude Antelli kogus.

Eseme nimetus:	Kõrik, hartiahuivi, saali, villavaippa/ õlakate, sall, villane vaip
Mõõdud:	pikkus: 166,0 cm, laius: 81,0 cm
Valmistamise aeg:	Valmistusaika 1700–luvulta/ 18. sajand
Tehnika:	Käsityö, tekstiili, ompelu, kirjonta/ käsitöö, tekstiil, õmblemine, tikkimine
Materjal:	Kangas, toimikas, villa/ kangas toimne, villane
Kogumise koht:	Venäjä, Viro, Viljandimaa, Paistu/ Venemaa Eesti Viljandimaa Paistu

Kasutajad: Viro, Viljandimaa, Paistu, Virolaiset/
Eesti Viljandimaa Paistu, eestlased

Kontaktisikud: Heikel, Axel Olavi, Lassman, Maria

Eseme kirjeldus: Kõrik, kangas, tikandkaunistused kahel küljel, teine ots on arvatavasti ära lõigatud. Maria Lassmanni (70-aastane kiriku lähedal elav kreekauksu naine) vanaema ajast, see ese vist on üle saja aasta vana. Ta kandis seda tavalise seeliku külge õmmelduna, kuid küsimise peale harutas selle lahti. Tükk eestlaste õlakattest toimses koes villasest kangast. Üks pikiserv ja hõlm kaunistatud villase lõngaga tehtud tikandiga, kus lõngavärvid on meresinine, sinine, kollane ja roosa. Muster koosneb lilledest. Üleviske servad on ääristatud pruuni heegelpitsiga. Osa tikkimis-lõngadest on hävinud, kangast on paigatud erinevatest kohtadest erinevat tooni villase lõngaga. Eseme kirjeldus originaalkeeles on väljatoodud lisas nr.1.

A.O. Heikeli kommentaar:

Hõlmal oleva tikandiga villast kangast peeti ülerõiva asemel. Kogutud õlakate on poolik. Müüjaks olnud 70-aastane Maria Lassmann õmbles õlakattest seeliku. A.O. Heikeli küsimise peale ta harutas selle lahti õlakatteks. Kommentaar originaalkeeles on väljatoodud lisas nr.1.

Maria Lassmann elas arvatavasti Tuhalaanes, sest ainus Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku Tartu piiskopkonna kogudus Paistu kihelkonnas oli Tuhalaane Jumalaema Uinumise kogudus. Tuginedes arhiivianndmetele, asutati kogudus 1846, uus kivist kirik ehitati Tuhalaande 1870–1873. Tänapäevase haldusjaotuse järgi asub Tuhalaane küla Mulgi vallas Viljandi maakonnas.

Esemelegendis selgitatakse, et eseme viimane omanik, Maria Lassmann, kandis kõrikut tavalise seeliku külge õmmelduna (*Tämä kantoi sitä neulottuna tavalliseen hameeseen*), kuid küsimise peale harutas selle lahti (*mutta pyydettyä hän ratkoi sen*). Kui vaadelda heledusi ja tumedusi seelikukanga tagaküljel (vt. foto 5), siis selle külge võis olla õmmeldud alusseeliku kangas, mis eemaldati ja mille tõttu ese ongi poolik. Jätku vajadus võis olla vägagi praktiline, sest ese pärines Maria vanaema ajast (...eide vanaema aga olevat tarvitanud sama riie rätkuna...Heikel, Vir. II. lk. 22. (Manninen 1927:248)). Kui võtta arvesse mulkide kokkuhoidlikku meelt, siis mitte väljapaistev rõivaosa võis ka algselt olla kotiriidest nagu särgi alas.

Foto 5 Kõrik SU 416:750 pahupoolelt Foto: Finna.fi

Võimalik, et sealt harutati ära ka midagi kaitsemaagilist. Mustripoolse serva pahupoolel on valge villane lõng punase laisalõngaga üle löödud, millel praktilist otstarvet ei ole (vt. foto 6).

Foto 6 Hõlmaserva pahupool SU 416:750 Foto: Kivisild

Punasele lõngale, olgu see siis mustris või varjatuna pahupoolel, on Eesti rahvakultuuris laiemalt omistanud erilisemat väge ja kaitsemaagilist tähendust. Traditsiooniliselt on seelikuservi

ääristatud ikka punasega just kaitsemaagilisel eesmärgil (Aav 2019:22, Devjatkina 2008:150, Jõeste 2012:102, Viires 1983:301).

Alumist serva ja üht hõlmaserva ääristab pruunikaspunasest villasest lõngast heegelpits (vt. foto 7).

Foto 7 Pits kõriku SU 416:750 servas Foto: Altement

Heegeldis on viktooriaaegsete pitside laadis, ühesuunaline rida, milles sambarühmad moodustavad väikesed kaared. Heegeldamist tuntakse Euroopas alates 16. sajandist, esimesed heegeldajad olid nunnad kloostrites, kirjutab Johanna Ormusson 1935 aastal raamatus „Heegeldamine, kudumine, fileetöö“. Heegeldatud pits kuulub uuemate pitside liiki, jõudis Eestisse perioodil, kui mindi üle linnamoele (Kurrik 1931:116). Esimesed teadaolevad trükitud heegelmustrid ilmusid 1824. aastal Saksa ajakirjas Pénélope (Pink, 2004:7). SRM–s asuv kõrik on dateeritud oluliselt varasemasse aega, 18. sajandisse. SRM–i teadur Anna–Maria Immonen (PhD History and Cultural) kinnitas, et heegelpits on algupärane. Esemel kogumisel oli pits samavõrd kulunud ja poolenisti hävinud kui tikand ja kangas. Taaskord kerkib esile küsimus: „Miks ääristati nii vanamoodne tikand sedavõrd uudses tehnikas pitsiga?“, servakaunistusi oli kasutusel ka vanamoodsaid!, näiteks kõlapaelad. Siinkohal viitaksin oma seminaritööle, kus kerkis esile samalaadne küsimus: „Kuidas sattus 17. sajandil sedavõrd haruldane ja kallis kangas (damast) talurahva põllekangaks (B 2581)?“ (Altement 2021:17). Paistu kihelkond, kust on kogutud mõlemad esemed, oli väga alalhoidlik ja moemõjude suhtes konservatiivne piirkond (Jürgen 2015:222).

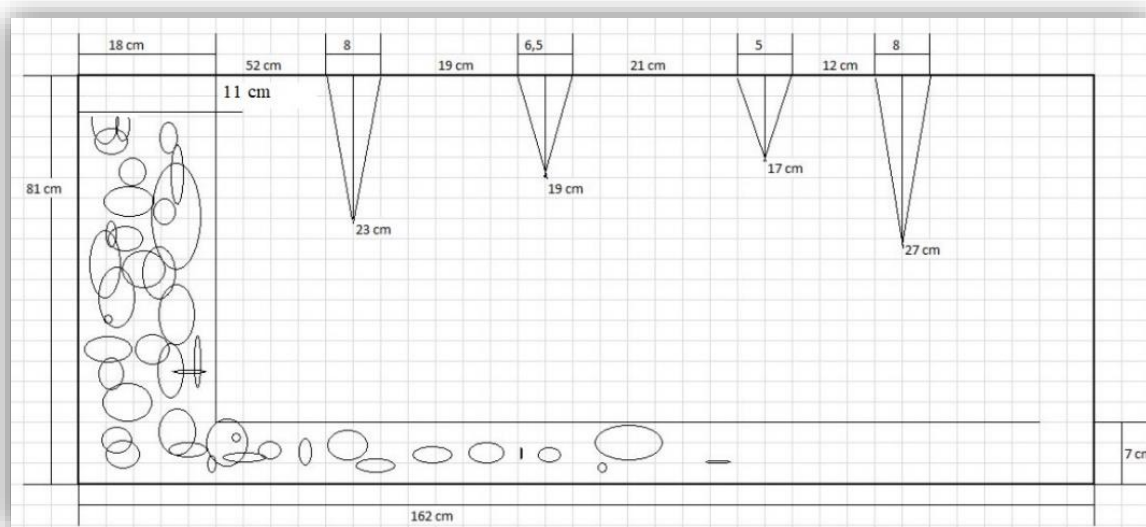
Ülemises servas on sisse aetud valge linane keerupaela katke, millel on olnud praktiline ots-tarve seeliku kinnitamisel vööle (vt. foto 8).

Foto 8 Pael ülaservas esemel SU416:750 Foto: Kivisild

Mustriest tulenevalt joonistub välja eseme ülemine ja alumine serv. Hõlm, mis kasutamisel varjub teise hõlma alla ja serv, mis jääb seelikut kinni hoidva vöö vahele on kaunistusteta. Hõlma-kaunistus ei paikne servast–servani, vaid algab ülaservast 11 cm allpool. Skeemil 1 on välja toodud eseme mõõdud, mustripaigutus ja sisseõmbluste jäljed kangal. Mõõdud on võetud mõõtmise teel muuseumis.

Skeem 1 Joonis esemest, lõige koos mõõtudega.

Skeem 1 Kõriku SU 416:750 lõige mõõtudega, joonistas: U. Altement

Kangas on kootud valgest, ühekordsest villasest Z-keeruga lõngast (0,4 mm), 2/2- tasapindtoimses koes. Koetihedus on 10x10 lõnga ühel cm², pikiservades on koeserv kahe topelt lõngaga kootud. Kanga mustripoolne serv on palistatud ühe cm laiuselt, teine serv on palistamata. Kangas on vanutamata, määrdunud, kulunud ja auklik.

Tikand on teostatud ühe- ja kahekordse villase värvilise lõngaga. Kasutatud on sinist, mererohelist, kollast ja roosakaid-pruunikaid toone. Tikkimisel on kasutatud erinevaid pisteid: varspiste, sõlmega sämppiste, mähkpiste, erinevaid kalasabapisteid (ristikpisteid) ja punupisteid. Tikandkaunistus on tehtud Mulgimaale omaselt vabakäeliselt. Esemel hõlmakirjas on peamiseks ornamendiks kuue kroonlehega õis, mille südamikus on eluringi motiiv. Sarnast motiivi leidub puusapõlles ERM 4942, mis on kogutud naaberkihelkonnast Helmest ja on dateeritud samasse perioodi. Sarnase mustrikäsitleusega esemeid on olnud rohkem. Maire Kuningas ERM-ist kirjutab, et ese A 483:20 on maha kantud 1952, oli lähedane ERM Ar. III, lk 325, joon 289 (Kuningas 2021)(Altement 2021:13). Aino Voolmaa kirjutab artiklis „Põll Eesti rahvatraditsioonis“ (lk 138), et EM kogudes on taolisi rätte kaks, üks Helmest, teine andmeteta. Samas artiklis on Lepa joonistus Helme põllest (lk 136). Raamatus „Eesti rahvarõivad“ 1957 on lk. 44 Alice Moora joonistus Halliste puusapõllest EM-i materjalide põhjal, eseme peamine motiiv on kuue kroonlehega õis.

Kõriku SU 4106:750 hõlmakirjas on peamiseks ornamendiks kuue kroonlehega õis, südamikus rõngasristi (eluringi) motiiv, mille erinevad toonikäsitleused vahelduvad kindlas rütmis (vt. foto 9).

Foto 9 Mustriosa kõrikul SU 416:750 Foto: Finna.fi

Eluringi motiivid esinevad ka all serval olevas kirjas sarnases pöörlevas rütmis. Alaservas paikneb haruldane ja huvitava stilistikaga kompositsioon, kus motiiviread on kolmel tasapinnal. Kõige kõrgemal on huvitava lahendusega elupuu motiiv, mis on paigutatud rõngasristile. Alumises reas korduvad poolkaared ja väikesed sõõrid (vt. foto 10).

Foto 10 Alumises servas olev muster kõrikul SU416:750 Foto: Kivisild

Üheksa õie vahel olevad väikesed sõõrid moodustavad dekoratiivse, korduva ja vaba ala täitva motiivirea. Kompositsioonis võib märgata piiramata pinna mustrit, mis on paigutatud kitsale pinnale, mõjub triibuna ja on ääristatud poolkaartega (vt. foto 11).

Skeem 11 Foto originaalesemest SU 4106:750 Foto: Finna.fi

Hõlmakirja ülaservas lõpetab mustri huvitav motiivide kompositsioon (vt. foto 12).

Foto 12 Hõlmamustri ülaserv kõrikul SU 416:750 Foto: Kivisild

Hõlma all servas toetub kompositsioon kolmele kaheksaharulisele kodarrattale (vt. foto 13), sarnaseid motiive on kasutatud ülaserva kompositsioonis.

Foto 13 Nurgamuster kõrikul SU416:750 Foto: Kivisild

Kompositsioonis on kasutatud geomeetrilise sümmeeria põhimõtteid, kus sümmeeria väljendab isomeetriat, korrastatud liikumist, mis toimub tasapinnal kindlas suunas. Motiivid ja kompositsioonivõtted, mida on kasutatud mustri loomisel, on arhailised.

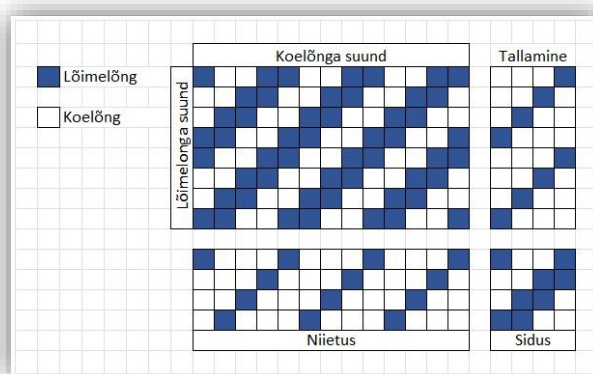
Hinnates eseme hetkeolukorda muuseumis, siis üle 200 aasta tagasi valmistatud ja sellest umbes 50 aastat kasutusel olnud kõrik on rahuldavas seisukorras. Eset on hoiustatud nõuetekohaselt ja sobivates tingimustes.

2.2. Kanga kudumine

Paistu kõrik SU 4106:750 on kootud 2/2 tasapindtoimses koes 0,4 mm jämedusest valgest ühekordsest villasest Z-keeruga lõngast. Selleks, et saavutada võimalikult sarnane tulemus originaaliga, kui see oli uus, tuli lõng ise kedrata, sest sedavõrd peent lõnga Z-keeruga ei ole muul moel võimalik saadagi.

Sobivate lõime- ja koelõngade leidmine oli üks keerulisemaid kohti praktilise töö juures. Õige lõngatooni saavutamine oleks olnud suhteliselt keerulise tööprotsessi juures üsnagi ebamõistlik, sest katsetamise perioodi ei oleks olnud võimalik prognoosida. Samuti ei ole ka täpselt teda, milline kangatoon algselt võis olla. Eelistasime kohalikku põlistõugu esindava Kihnu maalamba heledat villa lõnga algmaterjaliks. Arvatavasti kasvatati sama tõugu lambaid 18. sajandil ka Paistus. Valge toon sõltub peamiselt ikka villast, mis lamba seljast saadud on. Villa tooni mõjutab rasuhigi, lamba vanus, kasvutingimused jne., millest tulenevalt pidasime olulisemaks keskenduda lõnga jämedusele ja ketrusele. Astri Kaljus valmistas ühe kilo lõnga Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia Vilma villakojas.

Kanga kudusin õppeaines “Telgedel kudumine II” Astri Kaljuse juhendamisel. Alustasin materjaliarvestusega, sest soovisin kangast, mille mõõdud on 81x166 cm. Seejärel asusin kerima lõngavihte. Käärisin kaks patsi, kummaski 428 lõimelõnga, lõime pikkus kolm meetrit ja 30 cm. Lõimepatsid kaalusid kokku 624g. Kahe patsiga oli niietada ja soastada väga hea, sest lõngade keskkohd oli hästi teada. Kanga servad tugevdasin kahe topeltlõngaga. Kasutasin suga 50/2. Rakendasin 2/2 tasapindtoimse siduse (vt. skeem 2).

Skeem 2 Sidus 2/2 tasapindtoimne, joonistas: U. Altement

Kudusin kanga alguses ja lõpus umbes ühe cm puuvillase valge lõngaga. Kudumisel jälgisin rohkem parempoolset serva, sest soalaad kiskus veidi paremale. Töö käigus katkes umbes 10

lõnga. Kui võtsin kanga telgedelt maha, siis oli see veidi suurem kui soovisin. Kanga laius sai 83,5 cm ja pikkus 170 cm. Kangas tuli ühtlase koega ja sirgete servadega. Pressisin kangast aurutriikrauga, veidi karustasin harjaga. Viimistluse käigus kanga mõõtmed oluliselt ei muutunud. Palistasin mõlemad kangaotsad ühe sentimeetrise tagasipöördega, selleks et vältida kanga hargnemist järgnevatel tööprotsessides. Tulemusega jäin rahule.

2.3. Tikkimislõngad

Muuseumis oleva kõriku tikandi lõngad on algselt ilmselt ajastukohaselt taimedega värvitud. Kahjuks puuduvad andmed, kas säilinud värvitoonid olidki sellised või on aegade jooksul muutunud. Toonide pleekimist oli visuaalselt üsna keeruline tuvastada. Võrreldes toone erinevatest kohtadest nii eseme paremalt kui pahemalt küljelt, saan kinnitada, et punane ja tumesinine olid väga ühtlase tooniga. Esemel võis märgata toonierinevusi kollastel, pruunidel- beezidel ja mererohelisel. Erinevus võis tuleneda kas pleekimisest või ka dekoratiivsest eesmärkidest. Toonierinevused võivad olla saavutatud ka lõnga värvilahusesse kastmiskordadest. Tikandi üldine koloriit on väga harmooniline.

Juba esmakordsel muuseumikülastusel võtsin kaasa kotitäie lõngajuppe, et võrdluse teel koguda kokku õige värvipallet. Täiesti sobivateks toonideks osutusid Teksrena tumesinine 480 7/2 ja Aade tumepunane 8/2 100% villased lõngad (vt. foto 14).

Foto 14 Värvitoonide võrdlus SU416:750 Foto: Kivisild

Õppeaines Materjaliõpetus II pidime iseseisva tööna tegema katsetusi erinevate taimedega värvimisel. Valisin katsetamiseks sibulakoored ja kaselehed, hankisin kilo 100% villast

Teksrena naturaalvalget 201 lõnga, kerisin selle umbes 50g vihtidesse ja pesin käsitsi Orto Siidi- ja villašampooniga.

Kogusin 400g kollaseid sibulakoori, panin need pesukotti, mille tõstsin ööpäevaks värvimisnõusse külma vette likku. Võtsin kaks lõngavihti (kokku 114g) ja panin needki ööpäevaks pesukaussi likku. Kasutasin eel- ja koospeitsimist. Lõngade leotusvette lisasin viis grammi vasksulfaati (Reagent). Järgmisel päeval tõstsin märjad lõngad sibulakoorte nõusse, lisasin juurde veidi lõngade leotamise vett ning kuumutasin umbes kaks tundi 80°C juures. Segada polnud tarviski, sest lõngakogus oli väike. Võtsin lõngad potist välja ja viisin päikese kätte kuivama, lõpptulemus sai väga ühtlane ja ilus (vt. foto 15).

Foto 15 Sibulakoortega värvitud lõng Foto: Laht

Foto 16 kaselehtedega värvitud lõng Foto: Laht

Kaselehti (u. 80%) koos kollaste tolmukatega (u.20%) kogusin 600g ning värvisin samuti kui sibulakoortega, kuid ei lisanud vasksulfaati ja värvitava lõnga kogus oli suurem (kokku 321g). Saadud toon oli heledam, veidi rohekam ja mitte väga ühtlane. Sellise koguse lõngade tarvis olekin pidanud valima suurema poti, mis oleks võimaldanud lõngu paremini segada (vt. foto 16). Kaselehtede värvimisel ma peitsimist ei kasutanud, sest soovisin osa värvitud lõngu indigoga üle värvida.

Õppeaines Materjaliõpetus II värvisime lõngu indigoga Tuulike Kivestu juhendamisel. Esmalt valmistasime indigo konsentraadi. Ühe kilo lõnga värvimiseks kulub 10g indigo pulbrit, millele lisasime ühe supilusikatäie kuuma vett ja segasime ained läbi. Järgnevalt lisasime poolteist teelusikatäit seebikivi, taas segasime. Lisasime kolm teelusikatäit hüdrosulfiiti ja segasime ettevaatlikult, et hapnik vette ei satuks. Seejärel sulgesime purgi kaanega ja asetasime anumasse milles oli leige vesi. Hoidsime purki seal umbes 15 min. Järgnevalt valmistasime soodalahuse (üks detsiliiter kuuma vett / neli supilusikatäit soodat). Panime 20 l potti 12–13 l vett ja kuumutasime selle 50°C–ni. Lisasime vette soodalahuse, mõõtsime vee Ph taset, mis pidi olema 8–9 vahel. Lisasime vette ühe teelusikatäie hüdrosulfiiti ja segasime. Ettevaatlikult libistasime mööda poti serva indigo konsentraadi potti, jälgides, et hapnik ei satuks vedelikku. Jätsime selle 30 min seisma. Tegime lõngavihud märjaks ja libistasime need vedelikku. Segasime iga 15 min järel. Tegime mitmeid kastmisi ja saavutasime erinevaid toone. Mul oli kaasas mõned vihid kaselehtedega värvitud lõngu, mida õnnestus indigoga üle värvida. Vihid said erinevat tooni, kuid kahe vihi toonid olid täpselt need, mida soovisin ja haruldane mereroheline värvitoon erinevates varjundites oligi saavutatud (vt. foto 17, 18).

Foto 17 Kaselehekollane indigoga üle värvitud Foto: Laht

Foto 18 Kaselehekollane indigoga üle värvitud Foto: Laht

Tegin värvikatsetuse tedremaraniga. Otsin apteegist kuivatatud tedremarani risoome 200g. Kuivatasin neid igaks juhuks radiaatoril ühe nädala ja seejärel jahvatasin pulbriks. Otsin liitri A.Le.Coq Klassikalist kalja, valasin selle värvimisnõusse ja segasin sellesse tedremarani pulbri. Pistsin poti musta prügikotti ning hoidsin seda köögis radiaatori lähedal kolm ööpäeva. Lõngad (197g) panin pesukaussi likku. Järgmisel päeval tõstsin poti pliidile, panin lõngad kalja ja madarasegusse ning lisasin vett, nii et lõngad oleksid vabalt vedelikus. Kuumutasin vedelikku 80°C juures neli tundi. Lõngu segasin tihti ja uurisin tooni. Peale kuumutamist tõstsin lõngad tagasi pesukaussi ja pesin need uuesti läbi, loputasin mitu korda, kuni loputusvesi jäi selgeks. Kui lõngad enam ei tilkunud, kuivatasin neid radiaatori lähedal. Kuivades muutus toon veidi tumedamaks. Sain üsnagi ebaühtlaselt värvunud pruuni tooni, sellegipoolest osutus lõng kõige sarnasemaks tooniks originaalesemel olevaga (vt. foto 19).

Foto 19 tedremaraniga värvitud Foto: Laht

Lõngade värvimisel kaasneb palju riske ja kulub üksjagu palju materjali. Proovimine tasus end ära, sest õnnestus saada sobivas toonis ja koguses lõngad, mis osutusid ka värvikindlaks. Värvikindlust testisin märgade lõngade triikimisel kõrgel temperatuuril valgel kangal. Tegin proovitikandi, mida testisin märjaks tehes kui ka aurutades. Testitud said ka punane ning siine ostutoon.

2.4. Mustrijoonis

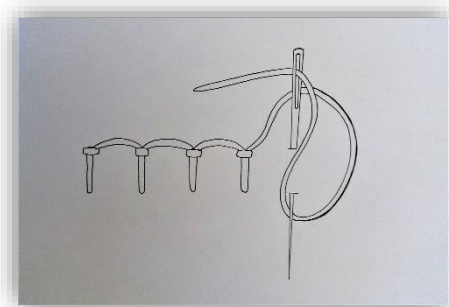
Juba esimesl muuseumikülastusel tegime Eda Kivisillaga kümneid pilte mustri erinevatest kohtadest, mille järgi sai kavandit konstrueerida. Mustri laius hõlmaserval oli keskmiselt 18 cm. Kõriku hõlmaserv lainetas mitmest kohast, mille tingis tihe tikand ja ka kanga paikamine. Kootud koopiakanga hõlmaserv oli aga sirge, millest tulenevalt konstrueerisin mustri 18 cm

laiusele alale täisnurga all. Alumise serva muster oli suures osas hävinud, konstrueerisin esimese viie motiivi korduse allserva ulatuses. Mustrijoonist käisin muuseumis üle kontrollimas ja tegin veel mõned muudatused. Tõin hõlmaosal oleva kompositsiooni täpselt 11 cm allapoole ülaservast, muutsin õite vahelisi kaugusi. Mustri konstrueerimisele kulus rohkem aega kui olin planeerinud. Mustrijoonis on lisatud Lisa 2.

2.5. Tikkimine

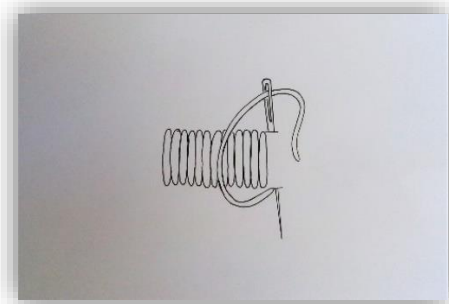
Tikkimisele eelnes uurimine, milliseid pisteid on originaalesemel kasutatud. Kasutasin selleks muuseumis tehtud fotosid eseme pealmisest kui ka alumisest poolest. Vabakäelises tikandis on päris keeruline aru saada, kas on tikitud mähkpistes, kalasabapistes või kallakuga varspistes. Erinevusi saab eristada lõngajälje abil tikandi pahupoolel. Suurendades pilte arvutiekraanil, leidsin pistejälgi, kus oli tikand kadunud. Reeglina on kõik sõõrid ümbritsetud sämppistega, ka siis, kui seda originaalil enam ei ole säilinud. Tegin tööproove ja konsulteerisin juhendaja Silja Nõuga.

Enimkasutatud piste tikandis on sõlmega sämppiste. Õite ja sõõride ümber, kodarratta haardel, elupuu motiivi värvilise lõngaga tikitud aladel on kasutatud sõlmega sämppistet (vt. skeem 3).

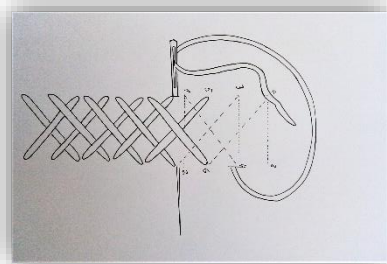
Skeem 3 Sõlmega sämppiste, joonistas ja pildistas: U. Altement

Kroonlehtede, poolkaarte südamikud ning ristid rõngasristi südamikus on tikitud peamiselt mähkpistega (vt. skeem 4).

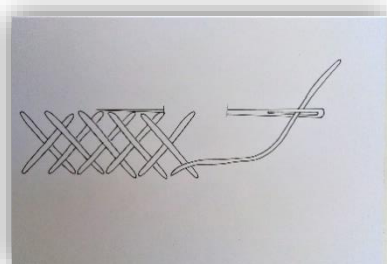

Skeem 4 mähpiste, joonistas ja pildistas: U. Altement

Kohtades, kus lõngad tunduvad olevat ristatud, on kasutatud kalasabapistet (vt. skeem 5 ja 6). Sõõride südamikud on tikitud erineval viisil. Pikerguste sõõride südamikes on kasutatud kalasabapistet (vt. skeem 5).

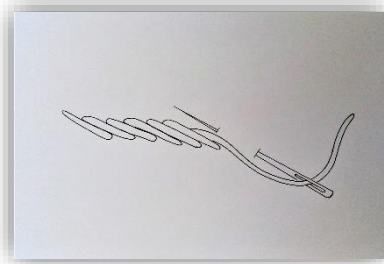

Skeem 5 kalasabapiste, joonistas ja pildistas: U. Altement

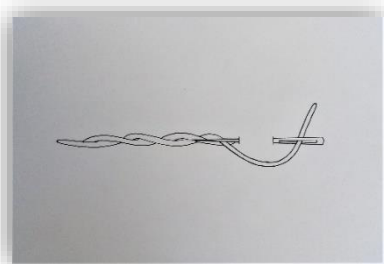

Skeem 6 kalasabapiste, joonistas ja pildistas: U. Altement

Ümarate sõõride südamikes on kasutatud kallakuga varspistet (vt. skeem 7) spiraalselt suunaga südamikust väljapoole. Erinevaid jooni on tikitud varspistega (vt. skeem 8).

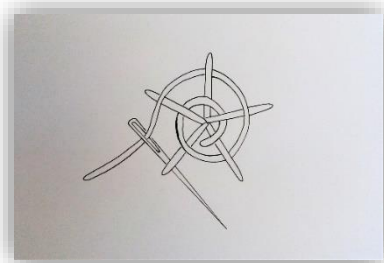

Skeem 7 kallakuga varspiste, joonistas ja pildistas: U. Altement

Skeem 8 varspiste, joonistas ja pildistas: U. Altement

Leidub ka punupisteid sõõride südamikes (vt. skeem 9), mida on punutud nii viieste, seitsmeste kui ka üheksaste haarade vahele.

Skeem 9 punupiste, joonistas ja pildistas: U. Altement

Tikandi tegemine algas mustrijoonise kandmisest kangale, milleks on erinevaid võimalusi. Olin eelnevalt palju aega kulutanud joonise tegemisele, seepärast kandsin selle pärgamendile ja sealt edasi niidiga markeerides kangale. Soovisin vältida mustri nihkumist ja kopeerimisest tulla võivaid plekke. Fotol 20 on pilt rekonstrueerimisest.

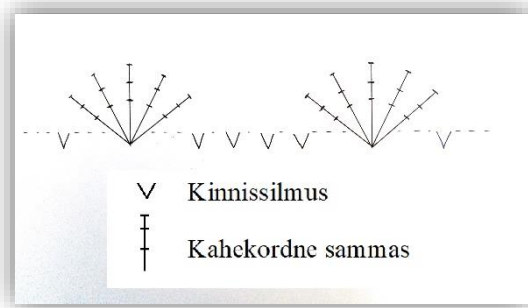
Foto 20 rekonstrueerimine Foto: Altement

Iga motiivi juures uurisin pisteid ja toone. Motiivide südames, õite ja sõõride välisservas kasutasin ühekordset lõnga, välja arvatud kolmel kodarrattal tikandi alaservas. Tööproovil proovisin mõlemat varianti, kuid kahekordne lõng mõjus tihtipeale kas liiga jõuliselt või liialt nõrgalt. Ühekordse lõnga sain kahekordse lahtiharutamise teel. Harutatud lõngale lisasin kedervarrega tugevust, lisades lõngakeerde. Kedratud lõnga tegin enne tikkimist märjaks, selleks et lõng sirgem jääks ja tikkimisel sõlmedesse ei lipsaks.

Suure pinna tikkimine võttis aega ja nõudis kannatust. Õnneks ei pidanud harutama ja parandama. Tikkimisele kulus keskmiselt 200g kollast, 200g mererohelist ja 200g madarapruuni, 400g tumesinist ja 100g punast lõnga. Töö lõpptulemusega jäin rahule ja juhendajalt kuulsin palju kiidusõnu.

2.6. Pitsi heegeldamine

Aade 8/2 100% villase lõnga tumepunane toon ja jämedus olid originaalesemel olevaga täiesti sarnased. Lõng on tugev, ühtlase keeruga, ideaalne materjal servapitsi heegeldamiseks. Heegeldis on ühesuunaline rida, milles vahelduvad viiest kahekordse samba silmusest moodustatud kaar ja neli kinnisilmust. Kasutasin heegelnõela number kaks ja mustrijoonist (vt. skeem 10). Silmused kinnitasin kohe kanga serva külge. Aade lõngaga oli hea heegeldada, sest lõng oli ühtlase tiheda keeruga ning tugev. Õnneks ei pidanud kordagi lõnga jätkama. Töö lõpptulemus tuli korrektne.

Skeem 10 heegeldise muustriskeem, joonistas ja pildistas: U. Altement

2.7. Õmblused ja viimistlemine

Kahtlesin kaua, kuidas teha seelikuvolte. Lõpuks otsustasin, et lähtun originaalesemest. Hinnates eseme hetkeolukorda muuseumis, siis umbes 200 aastat tagasi valmistatud ja sellest 50 aastat kasutusel olnud seelik võibki just selline välja näha. Õmblesin seelikusse neli sisse õmmeldud volti. Kaks keskmist seljal olevat väiksemat volti fikseerisid selja keskosa, äärmised voldid aga sattusid külgedele, viidates vanale löikele. Voltidest tulenevalt sattus ka kõriku hõlmaserv küljeõmblusele. Valmistasin keerupaela linasest lõngast pikkusega neli meetrit ja ajasin selle seeliku ülaosasse. Aurutasin ja pressisin seelikut. Kui eelnevates tööprotsessides hoida tööruumides puhtust ja tihti käsi pesta, on viimistlusprotsess lihtne, sest ei pea eset pesema, plekke eemaldama ega vigu korrigeerima.

Mõõtsin seeliku veelkord üle ja selgus, et tikandiosa hõlmal on kokku tõmbunud kaks ja pool sentimeetrit, seega olen endalegi ootamatult saavutanud originaaliga samad mõõdud: 81x166 cm.

2.8. Praktilise töö loomeprotsessi analüüsi, tööaja ja hinnakalkulatsioon

Eseme rekonstruktsioon algas Soome Rahvusmuuseumi külastamisel, kui tutvusin esemega SU 4106:750. Juba esmasel muuseumikülastusel kogusin võimalikult palju informatsiooni ja fotosid eseme kohta, millest oli palju abi, sest kui hiljem tekkis küsimusi ja kahtlusi, leidsin materjali, millele tugineda.

Sobivate lõngade leidmine oli üks keerulisemaid kohti praktilise töö juures. Õige värvitooni saavutamine kanga alustoonil oleks olnud suhteliselt keerulise tööprotsessi juures üsnagi ebamõistlik, sest katsetamise perioodi ei oleks olnud võimalik prognoosida. Samuti ei ole teada, milline kangatoon algselt võis olla. Arvatavasti kasvatati Kihnu maalamba tõugu lambaid 18. sajandil ka Paistus, loodetavasti valmistati lõng oma lammaste villast. Kuna villa tooni mõjutavad mitmed tegurid, siis pidasime olulisemaks keskenduda lõnga jämedusele ja ketrusele. Traditsiooniliselt on kootud kangast ikka 2/2 tasapindtoimses koes. Lõnga värvimine on seotud paljude riskidega. Ise värvides kulub hea õnne korral poole rohkem materjali. Teiseks ei pruugi saadud lõngatoon olla sobiv, sest värvimise retseptid ja juhised tuli alles koostada. Kolmandaks peab värvitud lõng olema ka värvikindel. Just nende tööprotsesside teostamine õppeainete raames oli väga turvaline valik.

Tikkimisele eelnes mustrijoonise konstrueerimine ja pistete uurimine. Kuigi oli palju fotosid, mida sain kasutada konstrueerimisel, pidin tegema korrekture kavandis, kui võrdlesin seda originaaliga. Erinevuse põhjustas originaaleseme ebäühtlane hõlmaserv ja kohati hävinud muster. Teiseks põhjuseks oli veidi laiem kangas. Muuseumis soovitati jätta ülaserava 11 cm vaba ala ja üleliigsed cm hajutada ühtlaselt mustrisse. Muuseumis tehtud fotode kvaliteet võimaldas tuvastada nõelatorkeid, mille järgi sai taastada hävinud mustri ja pisted. Mustrijoonise kandsin pärgamendile ja sealt edasi niidiga markeerides kangale, sest soovisin vältida mustri nihkumist ja kopeerimisest tulla võivaid plekke. Suure pinna tikkimine võttis aega ja nõudis kannatust. Tikandiga hõlma ja – alumist serva ääristab heegelpits, tõstatades üles küsimuse: “Miks ääristati nii vanamoodne tikand sedavõrd uudses tehnikas pitsiga?”, sest heegeldamise oskus levis Eestis oluliselt hilisemal ajal. Motiivid ja kompositsioonivõtted, mida on kasutatud mustri loomisel, on arhailised ja olid juba 18. sajandil vanamoodsad.

Kuna alusseelik harutati ära ja pole teada, milline see oli, jätsin selle tegemata. Voltide tegemisel lähtusin originaalesemest. Kanga teise serva palistasin samamoodi kui esimese. Kui tekib uusi teadmisi, saab seda muuta. Peale lõppviimistlust mõõtsin seeliku veelkord üle ja selgus, et tikandiosa hõlmal on kokku tõmbunud kaks ja pool sentimeetrit, seega olen endalegi ootamatult saavutanud seeliku hõlmaosas originaaliga täpselt sarnased mõõdud: 81x166 cm.

Tööaeg esmakordsel tegemisel, kus on palju uurimist, kontrollimist kahtluste tõttu on kindlasti palju kordi pikem kui valmistamine olemasolevate skeemide ja juhiste järgi. Hinnakalkulatsioon moodustab põhiosa tööle kulunud aeg. Tööaja- ja hinnakalkulatsioon on välja toodud Lisas 3, fotod valminud esemest on Lisas 4.

Rekonstruktsiooni tegemine näitas, et õnnestumine sõltub kvaliteetsest materjalist ja pisi-
detailidele tähelepanu pööramisest. Ei saa alahinnata häid nõuandeid. Kõriku rekonstrueerimisel
sain juurde uusi kogemusi ja ka julgust uuteks katsetamiseks.

KOKKUVÕTE

Minu loov–praktilise lõputöö eesmärk on teha rekonstruktsioon Soome Rahvusmuuseumis asuvast kõrikust SU 4106:750. Rekonstruktsiooni eesmärgiks on saavutada võimalikult sarnane tulemus esemega, kui see oli uus. Teoreetilise osa eesmärk oli leida vastus uurimisküsimusele: „Kuidas 18. sajandil kõrikut kanti?“. Lähtusin põhimõttest, mis seab kesksele kohale uurimisobjekti, uurimismeetodiks on allikakriitika. Uurimuses keskendusin terminile "kõrik", mille kohta on kogutud mitmeid erinevaid ja vastukäivaid andmeid 19. sajandi lõpust, mil sõna, samuti ka ese, enam ei olnud kasutusel.

Eesti rahvariiete käsitluses on juurdunud seisukoht, et seelikule eelnes ümber puusade mähitav kokkuõmblemata vaipseelik, mis kuulus laiemalt Ida–Euroopa rahvarõivarühma, mille kandmistraditsioon ulatub II aastatuhande algus–sajandidetesse. Eesti omapäraks peetakse selle tihedalt ümber puusade mähkimist. Muudatused seeliku tegumoes ja kandmisviisis tingisid rõivaesemetele erinevaid nimetusi. Tuginedes Viiresele ja vanimatele säilinud kirjalikele allikatele (Svenske, Clare, Hupel, Rosenplänter, Wiedemann, Hupel, Ariste) on kõrik kitsas ümber keha mähitud villane seelik, mille Põhja–Eesti vaste on ümbrik. Eseme viimane omanik, Maria Lassman on nimetanud rõivast „kõrikuks“ ja kandis seda seelikuna. Taolist “ilustet väljaõmmeldud lilledega” valget seelikut mäletati Hallistes ja Karksis veel 20. sajandil. Mannineni järgi on valgeid rõivaid peetud pidulikumaks kui teisi. Ida–Euroopas on olnud valge värv piduvärv ja kantud ennekõike usundliku ilmega puhkudel. Pulmarituaalides tarvitati (rõiva)esemeid nende sümboolsest tähendusest ja mõjujõust lähtuvalt. Kõriku kasutamine pulmarituaalis ujuna muutub veelgi tähenduslikumaks, kui kõriku näol on tegemist seelikuga, naissugu tähistava või sümboliseeriva rõivaesemega.

Eseme viimane omanik, Maria Lassmann, on nimetanud rõivast "kõrikuks" ja kandis seda seelikuna. Taolist "ilustet väljaõmmeldud lilledega" valget seelikut mäletati Hallistes ja Karksis veel 20. sajandil. Maria Lassmann elas arvatavasti Tuhalaanes, sest ainus Eesti Apostlik–Õigeusu Kiriku Tartu piiskopkonna kogudus Paistu kihelkonnas oli Tuhalaane Jumalaema Uinumise kogudus. Tuginedes arhiivandmetele, asutati kogudus 1846, uus kivist kirik ehitati

Tuhalaande 1870–1873. Tänapäevase haldusjaotuse järgi asub Tuhalaane küla Mulgi vallas Viljandi maakonnas.

Kõriku SU 4106:750 rekonstruktsiooni eesmärgiks oli saavutada võimalikult sarnane tulemus esemega, kui see oli uus. Asetasin fookusesse eseme valmistamise tehnoloogiad ja materjalid, väliste tunnuste põhjal ja mõõtmise teel kaardistasin eseme mõõdud, materjali, tehnikad, kaunistused, üldise kompositsiooni ja seisukorra. Visuaalselt hindasin materjali koostist, kanga tiheduse määramisel fikseerisin hetkeseisu. Rekonstrueerisin mustri kohtades, kust on see kulanud ja kadunud. Värvitoonide võrdlus on visuaalne, toetusin võrdlusmaterjalile. Kirjeldasin eseme valmistamise tehnoloogiaid ja materjale võimalikult täpselt, et selle järgi saaks edaspidi sarnast eset valmistada. Käsitlesin tööprotsesse peatükkide kaupa.

Eseme rekonstruktsioon algas Soome Rahvusmuuseumi külastamisel, kui tutvusin esemega SU 4106:750. Juba esmasel muuseumikülastusel kogusin võimalikult palju informatsiooni ja fotosid eseme kohta, millest oli palju abi, sest kui hiljem tekkis küsimusi ja kahtlusi, leidsin materjali, millele tugineda.

Sobivate lõngade leidmine oli üks keerulisemaid kohti praktilise töö juures. Õige värvitooni saavutamine kanga alustoonil oleks olnud suhteliselt keerulise tööprotsessi juures üsnagi ebamõistlik, sest katsetamise perioodi ei oleks olnud võimalik prognoosida. Samuti ei ole teada, milline kangatoon algselt võis olla. Arvatavasti kasvatati Kihnu maalamba tõugu lambaid 18. sajandil ka Paistus, loodetavasti valmistati lõng oma lammaste villast. Kuna villa tooni mõjutavad mitmed tegurid, siis pidasime olulisemaks keskenduda lõnga jämedusele ja ketrusele. Traditsiooniliselt on kootud kangast ikka 2/2 tasapindtoimses koes. Lõnga värvimine on seotud paljude riskidega. Ise värvides kulub hea õnne korral poole rohkem materjali. Teiseks ei pruugi saadud lõngatoon olla sobiv, sest värvimise retseptid ja juhised tuli alles koostada. Kolmandaks peab värvitud lõng olema ka värvikindel. Just nende tööprotsesside teostamine õppeainete raames oli väga turvaline valik.

Tikkimisele eelnes mustrijoonise konstrueerimine ja pistete uurimine. Kuigi oli palju fotosid, mida sain kasutada konstrueerimisel, pidin tegema korrekture kavandis, kui võrdlesin seda originaaliga. Erinevuse põhjustas originaaleseme ebahütlane hõlmaserv ja kohati hävinud muster. Teiseks põhjuseks oli veidi laiem kangas. Muuseumis soovitati jätta ülaserava 11 cm vaba ala ja üleliigsed cm hajutada ühtlaselt mustrisse. Muuseumis tehtud fotode kvaliteet

võimaldas tuvastada nõelatorkeid, mille järgi sai taastada hävinud mustri ja pisted. Mustrijoonise kandsin pärgamendile ja sealt edasi niidiga markeerides kangale, sest soovisin vältida mustri nihkumist ja kopeerimisest tulla võivaid plekke. Suure pinna tikkimine võttis aega ja nõudis kannatust.

Tikandiga hõlma ja – alumist serva ääristab heegelpits, tõstatades üles küsimuse: “Miks ääristati nii vanamoodne tikand sedavõrd uudses tehnikas pitsiga?”, sest heegeldamise oskus levis Eestis oluliselt hilisemal ajal. Motiivid ja kompositsioonivõtted, mida on kasutatud mustri loomisel, on arhailised ja olid juba 18. sajandil vanamoodsad. Tikandkaunistus on tehtud Mulgimaale omaselt vabakäeliselt. Kuna alusseelik harutati ära ja pole teada, milline see oli, jätsin selle tegemata. Voltide tegemisel lähtusin originaalesemest. Kaks keskmist seljal olevat väiksemat volti fikseerisid selja keskosa, äärmised voldid aga sattusid külgedele, viidates vanale lõikele. Voltidest tulenevalt sattus ka kõriku hõlmaserv küljeõmblusele. Peale lõppviimistlust mõõtsin kõriku veelkord üle ja selgus, et tikandiosa hõlmal on kokku tõmbunud kaks ja pool sentimeetrit, seega olen endalegi ootamatult saavutanud originaaliga samad mõõdud: 81x166 cm.

Rekonstruktsiooni tegemine näitas, et õnnestumine sõltub kvaliteetsest materjalist ja pisidetailidele tähelepanu pööramisest. Ei saa alahinnata häid nõuandeid. Kõriku rekonstrueerimisel sain juurde uusi kogemusi ja ka julgust uuteks katsetamiseks.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Ulvi Altement,

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose: Loov–praktilise lõputöö “Rekonstruktsioon Paistu kõrikust SU 4106:750“, mille juhendajad on: Diana Tuulik MBA Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia rahvusliku tekstiili programmijuht ja Silja Nõu Rahvarõivameister, koolitaja ja konsultant Rahvarõivas MTÜ reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Ulvi Altement

08.05.2023

KASUTATUD ALLIKAD

- Aav, M. (2019) „Kihnu rahvariided. Igal rahval oma rõivas: Kihnu, seto, suidu ja liivi Rahvarõivad“ Tartu, Seto Instituut ISBN 978–9949–7215–5–9
- Altement, U. (2021) „Mulgi vabakäeline värviline tikand“ seminaritöö Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia
- Ariste, P. (1938) „Eesti keelt rootsiaegsetes kohtutes“ Eesti kirjandus nr. 8 Tartu Postimehe trükk (lk. 352–364)
- Devjatkina, T. (2008) „Mordva mütoloogia“ Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum
- Hupel, A. W. (1777) „Topographische Nachrichten von Lief – und Ehstland II“ Riga, bey J. F. Hartknoch
- Jung, J. (1900) “Eesti rahva riietest” Linda nr. 26 BIRTHANI trükikojas (lk. 417–419)
- Jung, J. (1879) „Kodumaalt“ nr. 6 Tartu Trükitud H. Laakmanni kulu ja kiriadega
- Jõeste, Kristi (2012) “Kihnu kõrdid eile ja täna: semiootiline esemeuurimus” Viljandi, Eesti Loomeagentuur
- Jürgen, T. (2015) “Mulgi rahvarõivad” Viljandi, Print Best
- Kaarma, M. Sumera, M., Voolmaa, A. (2015) „Eesti rahvarõivad“ Viljandi, Print Best
- Kaarma, M., Voolmaa, A. (1981) „Eesti rahvarõivad“ Tallinn, Eesti Raamat
- Kurfeldt–Hanko, J. (1938) „Nõiamärkidest I” Eesti kirjandus nr. 8 Tartu Postimehe trükk (lk. 365–377)
- Kurrik, H. (1931) “Eesti pitsid” ERM aastaraamat VI Tartu, Postimehe trükk (lk. 88–119)
- Laul, S. (1985) “Ühisjooni läänemeresoomlaste muinasaegses rõivastuses” Keel ja kirjandus nr.7 Tallinn ENSV Teaduste Akadeemia ISSN 0131—1441 (lk. 412–419)
- Manninen, I. (1927) „Eesti rahvariiede ajalugu“ ERM aastaraamat III Tartu, Postimehe trükk
- Moora, H. (1957) „Eesti Rahvarõivad XIX sajandist ja XX sajandi algult“ Tallinn Eesti Riiklik Kirjastus
- Ormusson, J. (1935) „Heegeldamine, kudumine, fileetöö“ Tallinn, Eesti Ühistrükikoda
- Pigozne, I (2020) “Vienkrāsaini brunči tradicionālajā apģērbā”

- Pīgozne, I (2019) "Kā varētu rekonstruēt 16.–17. gs. mijas "Kurzemes jaunavas" tērpu?"
- Piiri, R. (2019) „Naiste ülevisked rahvarõivaste juurde“ Tartu, Greif OÜ
- Pink, A. (2004) "Heegeldamine" Tallinn, Saara kirjastus
- Ponder, L. (2000) "Halliste naise kostüüm, 18. saj" diplomitöö Viljandi Kultuurikolledži talukujunduse ja rahvusliku käsitöö eriala
- Ziņģīte, I (2004) "Par dažām Ziemeļlatgales un Baltijas somu tautastērpu līdzīgām iezīmēm"
- Tõnurist, I. (2015–2016) Loengud Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liidus
- Valli, Ü. (2010) „Rekonstruktsioon Halliste pruudiliniikust“ Diplomitöö Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia
- Viires, A. (2001) „Eesti vanem leksikograafia ja etnograafia“ Kultuur ja traditsioon. Tartu, Ilmamaa (lk. 15–25)
- Viires, A (1983) „Eestlaste värvimaailm“ Keel ja Kirjandus, nr 6 Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Eesti NSV Kirjanike Liit (lk. 291–302)
- Voolmaa, A. (1990) „Lisandeid Eesti rahvarõivaste juurde. Õlakatted“ Tallinn, Eesti Üldlaulupeo büroo rahvarõivaste sektsioon
- Voolmaa, A. (1975) „Põll Eesti rahvatraditsioonis“ ERM aastaraamat XXVIII Tallinn, Valgus (lk. 138–139)
- Voolmaa, A. (1971) „Eesti rahvarõivaseelikud“ Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXV Tallinn, Kirjastus Valgus (lk. 106–144)
- ERM EA V1 Herman Halliste 1924. Teatmematerjali Halliste kihelkonnast (lk.11-30)

Eesti Rahva Muuseum

Läti Riiklik Ajalooarhiiv

Läti Riiklik Ajaloomuuseum

Läti Ülikooli Akadeemiline raamatukogu

Pärnu muuseum

Riiklik Vene muuseum

Soome Rahvusmuuseum

<https://kulturaskanons.lv/en/archive/tautasterps/> - 30.11.2021

<https://sonaveeb.ee/ds/kto> Käsitööteaduse oskussõnad

<https://www.eki.ee/dict/ems/> – kõrik 13.04.2023)

<https://www.finna.fi/Record/musketti.M012:SU4106:750> – 01.01.2020

<https://www.muis.ee/search>

LISAD

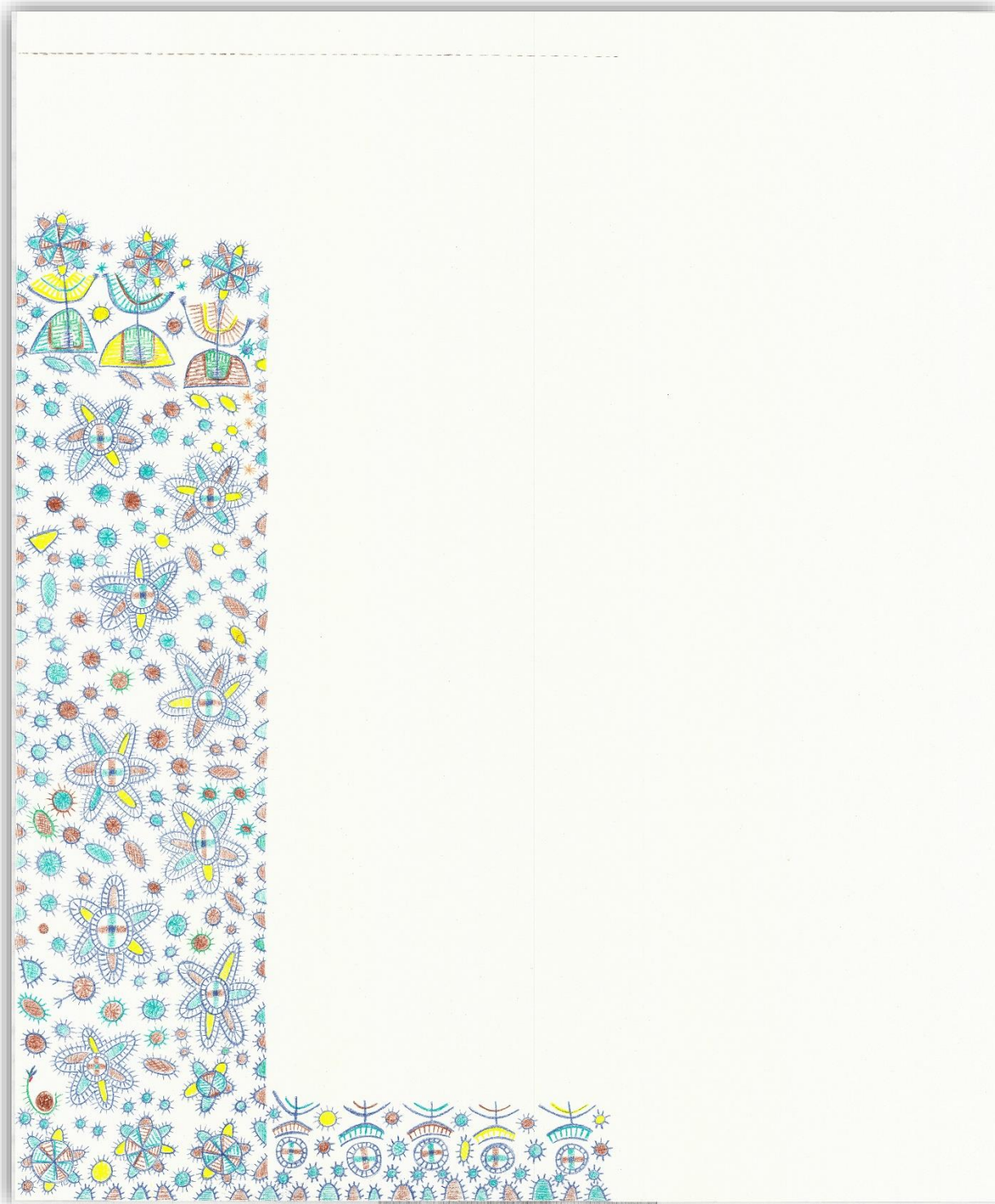
1. Lisa 1 SU 4106:750 esemelegend soome keeles

Kõrik, villavaippa, koruneulottu kahdella sivulla; toinen pää on nähtävästi poisleikattu. Maria Lassmanin (kirkon läheisyydessä asuvan kreikanuskoisen ja 70 vuotiaan vaimon) isoäidin ajoilta, jotta tämä kappale lienee paljon yli 100 vuotta vanha. Tämä kantoi sitä neulottuna tavalliseen hameeseen, mutta pyydettyä hän ratkoi sen. Kappale virolaisesta hartiahuivista. Toimikassidoksista villakangasta. Toinen pitkä sivu ja pää on koristeltu villalankakirjonnalla, jossa lankojen värit ovat merenvihreä, sininen, keltainen ja vaaleanpunainen. Kirjontakuvioina on kukkia. Hartiahuivin pää on reunustettu ruskealla virkatulla pitsillä. Osa kirjontalangoista purkautunut ja lisäksi kangasta on paikattu useista kohdin erivärisellä langalla parsimalla).

A.O. Heikeli kommentaar:

Päistään kirjontakoristeista villahuivia pidettiin päällysvaateen asemesta. Kokoelman hartiahuivi on ainoastaan puolikas. Myyjänä ollut 70–vuotias Maria Lassman ompeli hartiahuivista hameen. A. O. Heikelin pyydettäessä hän ratkoi hartiahuivin).

2. Lisa 2 Mustrijoonis

Skeem 11 SU 4106:75 Mustrijoonis, joonistas: U. Altement

3. Lisa 3 Tööaja- ja hinnakalkulatsioon

TÖÖAJAKALKULATSIOON			
Koopiakanga kudumine	tööaeg	Lõngade värvimine	tööaeg
Lõnga kerimine	2	Värvitaimede kogumine	1
Käärimine	4	Lõnga pesemine	1
Kanga rakendamine	9	Sibulakoortega värvimine	6
Tööproovi kudumine	5	Kaselehtedega värvimine	6
Kanga kudumine	20	Indigoga värvimine	4
Kanga viimistlemine	6	Tedremaraniga värvimine	6
Kokku:	46	Kokku:	24
Mustrijoonise tegemine	tööaeg	Tikkimine	tööaeg
Kavandi konstrueerimine	240	Pistete tuvastamine	56
Kavandi kontrollimine muuseum	10	Tööproovi tegemine	15
Kavandi korrigeerimine	56	Mustrijoonise kandmine kangale	8
Tikkimise alusjoonise tegemine	6	Tikkimine	480
Viimistletud kavandi joonistamine	20	Kokku:	559
Kokku:	332		
Heegeldamine	tööaeg	Viimistlemine	tööaeg
Tööproovi tegemine	8	Voltide õmblemine	2
Heegeldamine	8	Keerupaela punumine	4
Kokku:	16	Paela kinnitamine vööle	1
		Aurutamine	6
		Kokku:	13

Tabel 6 Tööajakalkulatsioon, koostas U. Altement

HINNAKALKULATSIOON		
Materjalikulu	Kogus	Hind
Ühekordne villane z-keeruga lõng	1 kg	70,00
Teksrena tumesinine 480 7/2	200 g	3,40
Teksrena naturaalvalge 201	1 kg	17,00
Aade tumepunane 8/2	50 g	2,50
Vasksulfaat Reagent	100 g	2,69
Tedremaran	200 g	8,00
A. Le Coq klassikaline kali kääritatud	1 l	1,78
Vatman A1 250 g/m2	3 lehte	3,75
Küpsetuspaber 20 m x 38 cm X-TRA	1 tk	1,99
Tallinn-Helsinki-Tallinn	1 reis	15,00
Tallinn-Helsinki-Tallinn	1 reis	15,00
Tööaeg	990 tundi	19800,00
Töötund 20.- eur, sisaldab tööjõukuluga seotud makse		
Kokku:	1	19 941.-

Tabel 7 Hinnakalkulatsioon, koostas U. Altement

4. Lisa 4 Fotod valminud esemest

Allolevad neli fotot valminud esemest pildistas Eesti Vabaõhumuuseumis Marike Laht, modelliks on töö autor.

